

El «Càntic del germà Sol» de Sant Francesc i la llengua catalana

Autor: Jordi Bilbeny
Data de publicació: 17-11-2023

En quina llengua va escriure Sant Francesc el seu famós «Càntic del germà Sol»? Les irregularitats que els estudiosos italians han rellevat del text, així com el fet que Francesc parlés la llengua provençal a la perfecció, i els seus múltiples vincles amb Catalunya, suggereixen a En Jordi Bilbeny que tal vegada l'original del poema podia haver estat en provençal o català.

Després d'anys d'estudiar la figura de Sant Francesc i d'observar els seus vincles profunds amb Catalunya, i com la censura d'estat els ha intentat esborrar amb tota la força possible, he tornat a llegir el seu «Càntic del Germà Sol», l'únic poema que, segons se'ns diu, va escriure. En fer-ho, la sensació que m'impregna és la d'un text que no respon a una llengua fluïda i natural. I més encara: no fa la impressió que fos la llengua parlada del Sant, sinó que sembla quelcom artificial: una barreja de llatí, potser d'umbre i alguna altra llengua, que podria ser ?és clar? perfectament la provençal, perquè tots els entesos reconeixen que la seva mare era provençal[1] i que va ser ella qui li va transmetre la llengua i l'amor per la cultura dels joglars i trobadors[2]. La lectura atenta i minuciosa m'ha provocat la mateixa sensació lingüística que he tingut manta vegades quan m'he trobat davant d'altres traduccions catalanes antigues que ens volen fer passar per textos originals castellans o italians.

Com ho ha remarcat En Pier Luigi Guiducci: «El Càntic del Germà Sol, o Càntic de les criatures, és considerat [a Itàlia] el primer text literari en vulgar. En concret, la llengua és el vulgar umbre, on es troben influències toscanes, francesismes i llatinismes»[3]. Això mateix. Tot barrejat. I mal barrejat. Els llatinismes i els errors de transcripció hi predominen tant que, al capdavall, Francesc «ofereix un text on la parla dialectal sembla quelcom genèric i abstracte, diria quasi velada per la forma llatina o llatinitzant, amb què coincideix»[4]. Sí: els llatinismes es mengen la llengua parlada. Cosa que ens duu, com comenta En Mario Casella, a una parla «genèrica i abstracta». O a «un llenguatge híbrid»[5] ?que especifica En Marcello de Grandi?.

A fi d'escatir si el text realment respon a una llengua viva o si, com de costum, seríem davant d'un frau, li demano el

parer a En Paolo Pellegrino, un amic italià que sempre ha dubtat, no tan sols de les versions italianes de la història d'Itàlia, sinó també de la llengua amb què s'han escrit algunes de les grans obres de la seva primigènia literatura en llengua vulgar. I em respon: «Tinc una sensació de text estrany», car la llengua li sembla «una barreja estranya, perquè, en el mateix text, sembla que no s'hagi decidit com s'ha d'escriure. Per exemple, [hom escriu] Altissimu dues vegades i després Altissimo; i també bellu i després bello, che i després ca i ke». Per tot plegat, indica que el poema «dóna la impressió que, a partir d'un text italià modern i perfecte, s'hagi "envellit" artificialment». Apunta que «hi ha moltes coses de l'italià ja modern, actual, i altres que resulten forçades». I, per acabar, rebla: «Jo estic llegint el Decameró i em torna literalment boig el fet que, en un conte, els verbs són perfectes i, en el següent, [l'autor] no n'encerta ni un. I la sintaxi el delata: massa vegades és més catalana que italiana. Aquí [al Càntic], veig la sintaxi molt italiana, quasi perfecta, mentre el vocabulari resulta estrany, i els canvis que es detecten de la mateixa paraula fan sospitar molt»[6].

Sí, tot el text fa sospitar molt. Massa. Ja hem vist com els mateixos erudits italians han dit que es tracta d'un llenguatge «híbrid», «genèric» i «abstracte», que fa una impressió ben galdosa, entre d'altres coses, perquè els llatinismes es mengen les paraules genuïnes de la llengua parlada, en un text que pretén dignificar, precisament, la llengua de la gent. Generalment, avui dia és prou reconegut que els autògrafs de Francesc contenen «vulgarismes i petites impropietats gràfiques i gramaticals»[7]. Però aquesta afirmació, que a nosaltres ens podria ajudar a obrir una recerca pregona sobre la vera i autèntica llengua familiar del Sant, és assumida pels biògrafs i estudiosos franciscans amb una candidesa punyent i colpidora. Perquè, si bé és cert que tothom té dret a escriure vulgarismes quan redacta un text, baldament sigui per raó d'una badada, és altíssimament sospitós que cometi rareses i impropietats gramaticals. I, en el cas que les cometés, per si no fos poc, que el copista no les corregeixi. En el cas del Càntic, el poema té tantes rareses i irregularitats, que sembla que qui el redacta no en domini en absolut la llengua. Llavors, això i la resta de punts que he tractat sobre la llengua materna i familiar del Sant, que era la provençal[8], em permet, de retruc, conjecturar que siguem davant d'una traducció d'un original perdut. O, si més no, davant d'un text arreglat ?i més que arreglat?, perquè és ben conegut que el poema fou «dictat pel Sant al 1125 o 1126 a fra Lleó, que en fou el seu secretari del 1122 fins a la mort»[9], i que, a més a més, per torna, el text se'ns presenta com un collage de fragments diferents, puix que «és escrit en tres moments diversos»[10], que oscil·len «entre l'hivern del 1225 i l'octubre del 1226»[11]. La impressió d'un muntatge, doncs, és ben servida.

La sensació de poema prefabricat no és una impressió aïllada, perquè amb la resta d'escrits passa idènticament igual. Com ha remarcat En Sebastián López, «el que crida més l'atenció als escrits que han arribat fins a nosaltres és la seva gran diversitat d'estil i composició, deguda, segons sembla, al diferent pes que en la seva elaboració han tingut els seus col·laboradors»[12], específicament els copistes. En Vittore Branca, un dels grans especialistes moderns del Càntic del germà Sol, ja es demanava, intrigat, pel que fa a la llengua, si «els fenòmens umbres que podem trobar en alguns manuscrits del Càntic, es remunten a l'autor o han de ser atribuïts als transcriptors?»[13]. I, després de citar les variants i les rareses típiques, que, també, més o menys, s'ajusten força a les que remarcava l'amic Pellegrino, assentia: «És més que legítima, per tant, la sospita que aquestes formes no remeten a l'autor, sinó que han de ser atribuïdes a amanuenses particulars»[14]. Caram amb els copistes! La seva feina no és invisible. Ben altrament: és més que important i s'ha detectat arreu. Per això avui es reconeix obertament que, pel que fa a la quasi totalitat dels escrits del nostre Pobrissó, excepte un parell (la carta al germà Lleó i les lloances al Déu Altíssim), «Francesc no els escriví de la seva pròpia mà»[15]. És a dir: que la gran majoria dels escrits que ens han arribat de Francesc són còpies, on «la duresa en l'estructura gramatical de les frases i [sobretot] els errors en la sintaxi»[16] podrien suggerir que es tracta de traduccions. En aquest sentit, fa anys i panys que els erudits han rellevat «l'omnipresent conjunció et»[17] arreu dels escrits de Francesc, i que inunda també el Càntic del germà Sol, com un evident residu de la llengua llatina. Com un llatinisme més[18]. Però no pas com un llatinisme qualsevol. Perquè evidencia que si el copista ha de recórrer sempre al llatí per escriure una conjunció tan elemental com aquesta, és que alguna cosa grinyola a la llengua que ens volen fer passar per la llengua familiar de Francesc. ¿No sabia, Francesc, com es deia la conjunció "i" en la seva pròpia llengua, i ha de recórrer al llatí? I no ho sabia tampoc el copista que va escriure el poema quan Francesc li dictava de viva veu? Alguna cosa grinyola, per tant. I grinyola molt.

En aquest sentit, i a fi de destriar la llengua parlada dels manlleus llatins, En Luca Ghirimoldi i l'Astorino Simone s'han pres la molèstia d'enumerar els llatinismes del Càntic. I, així, citen: laude, mentovare, tucte, spetialmente, significatione, clarite et pretiose, aere, infirmitate, tue sanctissime voluntati i diversi fructi[19]. Pel que fa a mentovare, ens adveren que «el verb deriva probablement del francès antic mentevoir, que es modela, al seu torn, sobre l'expressió llatina mente habere, "tenir en ment, nomenar"»[20]. Per tant, seríem novament davant d'un manlleu de l'occità, que alguns autors, com ja hem vist, en diuen francès. Llavors, el francès antic, als escrits del Sant, hauria de ser occità antic, perquè, en aquesta llengua, «mentouare» ?que és així, amb «u», com trobem escrit el mot al còdex més antic preservat?[21], és, precisament, «mentaure»[22].

No cal que digui que també em fa estranyíssim que Francesc no pugui dir tampoc mots tan elementals com «aire», «clara» o «malaltia» en la seva pròpia llengua i hagi de recórrer un cop més al llatí per poder-los expressar poèticament.

O, més ben dit, s'hagi d'ajudar d'un híbrid de llatí i romanç. Aquest és el cas més que contrastat del mot «clarite», que, se'ns diu, Francesc empra per dir «clar». Tots els estudiosos de la llengua del Sant el troben estrany. Però En Branca explota: «Un adjectiu d'aquesta forma és ignot i diria impensable»[23]. I, com a cirereta final, els compiladors d'aquesta llista d'anomalies, s'avenen a remarcar que, a l'expressió diversi fructi, «se sent aquí la influència del llatí, ja sia a la grafia del substantiu, ja sia a la tria de l'adjectiu»[24].

A més a més, el text és farcit del mot «messor», que, com bé indica En De Grandi, és un «francesisme»[25]. Però no pas provinent de «monsieur», com ell creu[26], sinó de qualque variant dialectal del mot català «misser», que ja trobem emprat en textos italians del segle XIII, com és ara Il Milione, de Marco Polo[27], del qual ja he posat de relleu que el manuscrit més antic conservat és escrit en franco-provençal o català[28]. En Pellegrino creu que messor «hauria de ser messer, com es troba a Boccaccio i altres autors» italians[29]. Efectivament, també trobem «messere» als poemes sicilians del segle XIII[30], motiu pel qual En Guerresi el considera un francesisme[31]. I com que també En Pellegrino ens advera que el diccionari italià Devoto-Oli reconeix que prové «del provençal meser, "meu senyor"»[32], ara podem afirmar amb més raó que és així: un derivat del mot occità «messer», el nostre «misser». Llavors, i en resolució, si Francesc empra al Càntic el mot occità «messor», que és un provençalisme evident, però també fa servir en el seu parlar quotidià «messer», que encara és més genuïnament occità ?com el trobem al tractament que dóna al soldà d'Egipte durant les seves trobades[33]?; i trobem, encara, «messer», per acabar-ho d'adobar, en d'altres manuscrits del mateix Càntic, com «B, Fl, R1 i Ax»[34], és que Francesc parlava en provençal o català i el poema en qüestió també s'havia d'haver escrit en aquesta llengua.

Darrerament, En Leandre Martí, atent també a totes aquestes truculències biogràfiques i lingüístiques, ha comentat que, tal vegada, fins i tot, el Càntic del germà Sol, «podria tindre un origen provençal-català»[35], per raó, no pas d'aquesta amalgama forçada de llengües, sinó de certes irregularitats lingüístiques detectades, que els experts no poden explicar, entre les quals sobresurt l'ús de la preposició per. Segons Na Susanna Peters, «el significat de la preposició per, emprada al Càntic del germà Sol en la fórmula "laudato si' mi segnore per...", ha provocat una discussió crítica almenys des dels dies de sant Francesc fins al present»[36], perquè «aquesta preposició italiana ha de fer tota la feina que en francès comparteixen els termes par i pour»[37]. I és que els entesos no poden entendre per què Francesc va fer servir aquesta preposició en lloc d'altres de més adients i menys ambigües en l'italià de l'època. I això només es comprèn si, com ens suggeria En Leandre Martí, fóssim davant d'una traducció. D'una poesia catalana que, en passar-se a l'umbre, com totes les traduccions forçades, crea dubtes lingüístics als parlants nadius. Un d'ells, com hem vist, és el de la preposició «per», que genera la mateixa disfunció sintàctica que quan es tradueix, per exemple, als escrits d'En Colom, en castellà. En aquesta llengua, com en francès, el nostre «per» té els significats de «por» i «para», i, malgrat tot, als textos colombins, es tradueix sovint només per «por». Des d'aquest angle lingüístic, Na Chiara Bertoglio, en no poder comprendre la irregularitat predita, acaba afirmant que «probablement aquesta ambigüitat és volguda, i la partícula [«per»] assumeix el doble significat que s'expressa en francès amb par i pour, i en espanyol amb por i para»[38]. I, en fer-ho, també acaba reconeixent, si bé implícitament i involuntària, que l'original del poema podia haver estat el català, que és la llengua on aquesta preposició «per» té ambdós valors.

Ens hi anem aproximant. I molt. Perquè, del Càntic al germà Sol, encara que de tant en tant algú digui el contrari, no n'hem preservat l'original[39], sinó múltiples còpies «on es donen variants més o menys notables»[40]. De fet ?tot s'ha de dir?, i perquè ens adonem de la magnitud de l'estropell, no hem conservat cap composició poètica del Sant llevat d'aquesta[41]. Cap ni una. I «l'única còpia existent d'"El Càntic" és el Còdex 338, ff. 33r-34r, s. XIII, de la biblioteca del Sacro Convento de la Basílica de Sant Francesc, a Assís»[42], que, més que un text improvisat, o passat a net d'un poema dictat per Francesc, ja en sembla, per la lletra i l'acabat, una còpia notarial. Comptat i debatut, ens trobem davant de tantes còpies antigues del Càntic, que avui dia hom creu impossible saber què devia dir exactament l'original. Per això mateix, En Kajetan Esser ens fa saber que malgrat i que «ens esforcem sempre a reconstruir el text original de la Lloança amb la major fidelitat verbal possible», el cert és que «el problema continua reproposant-se a totes les edicions crítiques del text»[43], entre d'altres motius, perquè, com ja hem copsat, ni tan sols «no ofereix una ortografia uniforme»[44]. I referint-se a la forma poètica original, rebla: «Cap de les temptatives, malgrat la profunditat i l'escrupolositat amb què s'han dut a terme, no ha trobat fins avui un reconeixement universal»[45]. A l'embull, hi ha ajudat, certament, que «als manuscrits italians el dialecte propi dels copistes ha influït la redacció del càntic»[46]. Però, el més sorprenent, encara és que, amb variants o sense, «a les regions del nord [d'Itàlia], els copistes no han entès bé el text»[47]. I ja som al cap del carrer. Perquè si els escrivans italians no entenien bé el text, potser és que no era escrit, com jo suggereixo, en umbre o en cap altre «dialecte» italià. La sensació del que dic és força compartida per un tou d'estudiosos que l'han remarcat també. I, així, En Branca ens exposa que hi ha una hipòtesi que podria explicar tota aquesta embrolla de les irregularitats lingüístiques del poema: «Que el text del Càntic, almenys tal com fou recollit i fixat per primera vegada sobre el paper, no tingués un fort colorit umbre, i que diversos dels fenòmens dialectals esporàdics que caracteritzen la lectura» de dos dels manuscrits més antics, que ell analitza, «remetin a la transcripció de sengles copistes»[48]. Esbalaïdor. Com esbalaïdora és la interpretació que En Branca en dóna: «Eren umbres, sí, tant l'autor del Càntic com el seu primer escriptor, això és amb tota probabilitat, fra Lleó, el secretari de Sant Francesc: però tots

dos tenien tal formació cultural que superava, naturalment en el llenguatge escrit, les formes consuetes del parlat»[49]. És a dir, que un dels escriptors més notables del moment, com era Francesc, va voler fer un poema en la seva pròpia llengua parlada, perquè tothom l'entengués quan ell i els seus germans el cantessin arreu, i no se'n van sortir per culpa de la seva gran formació cultural. Inaudit. Jo crec que, a hores d'ara, seria més fàcil i més versemblant vindicar que passa tot el que passa amb el text, perquè sempre parlem d'un original perdut, mal traduït i mal adaptat pels copistes italians primicers. Per això hi ha tantes i tantes variants dissemblants, per això la llengua és artificial, per això ha calgut recórrer al llatí: per donar una pàtina d'italianitat als mots. I per això, finalment, ningú no s'explica per què Francesc no va saber escriure un poema en la seva pròpia llengua quan va voler escriure un poema en la seva llengua pròpia i en va sortir l'estirabot que avui preservem com una relíquia semidivina.

Arribats aquí, havent observat tots aquests contrasentits, i amb totes aquestes variants textuals irreconciliables en ment, ara veig altament revelador que l'Ignazio Baldelli, després d'assumir «que no és possible, a través de la tradició manuscrita del Càntic, rastrejar amb detall la llengua de l'autor», es demani, colpit, «fins a quin punt és admissible que la llengua d'un manuscrit com l'A (el d'Assís), copiat a la ciutat de l'autor amb manifestos escrúpols de fidelitat divergent, reflecteixi la llengua original de la composició que ens ocupa»[50]. O sigui, que els escrivans que, a Assís, van redactar una còpia del Càntic original, ho van fer de forma prou diferent a la llengua originària del Sant. És també molt estrany. ¿Per què els assisans havien d'arreglar la llengua del poema? Potser no els agradava com era? O potser els grinyolaven certes paraules i expressions? Sigui com sigui, els retocs continuen indicant-nos que, per la gent d'Assís, el text original els sonava estrany. I el van haver d'adaptar. O, tal com ho innova En Branca: «És fàcil, doncs, i natural pensar que la llengua del Càntic no pot ser identificada amb l'umbre quotidià i parlat: però cal apropar-lo a una mena de vulgar "il·lustre" fortament ennoblit segons els models literaris llatins més cars a Sant Francesc»[51]. Diguem-ho d'una altra manera: si l'original no pot haver estat escrit en umbre, sinó en un vulgar culte i il·lustre, ennoblit per un fort contacte amb la llengua llatina, és que tornem a parlar de la llengua provençal. De la llengua provençal o catalana, «tan cara a Sant Francesc», que rebla En Branca.

Cada cop tot és menys i menys sospitós i es va clarificant a grans camades. A més a més, i puix que, si les primeres biografies de Francesc es van fer destruir, i s'han perdut moltíssims escrits seus[52], és molt llaminer pensar que amb els seus poemes podria haver passat quelcom semblant, majorment, perquè, totes aquestes «composicions que li han estat atribuïdes, són conformes al seu esperit, però no han estat escrites per ell»[53]. I acabem de copsar com el Càntic tan sols és una còpia d'un original perdut. O una còpia d'una còpia. O, com jo m'ensumo, més que perdut, fet esgarriar expressament. Com a colofó, i si, com ens recorda En Le Goff, és molt possible que Francesc hagués escrit encara poemes «en francès»[54], també podríem sospitar (ara que ja sabem que francès no vol dir el francès actual) que el Càntic s'hagués escrit «en provençal».

I arribats aquí, si «provençal» també volgués dir «català», aleshores tot agafaria encara més sentit, perquè, com ha indicat l'Ernest Renan, «l'autenticitat d'aquesta peça sembla certa, però cal remarcar que hom no té pas l'original italià. El text italià que posseïm és una traducció d'una versió portuguesa, que ella mateixa alhora era traduïda de l'espanyol»[55]. Encara que l'afirmació d'En Renan no fos del tot certa, i hi hagués també una versió més antiga italiana, no pas per això desapareixeria el poema espanyol i la possibilitat que el que exposa En Renan fos cert. És a dir, per si no havia quedat prou clar, que el Càntic del germà Sol ens podria haver arribat per mitjà d'un text antic espanyol, que, ateses les irregularitats que manifesta en italià, i els vincles del Sant amb Catalunya, jo sospito que podria provenir perfectament d'un poema anterior català.

Començament del Càntic del Germà Sol, al Còdex 338 (s. XIII) de la Biblioteca del Sacro Convento di San Francesco, d'Assís (it.wikipedia.org).

Ara bé: alguns autors comenten que, precisament, seguint la línia de la poesia trobadoresca que tant estimava i practicava Francesc, el «Càntic al germà Sol» va ser escrit, com el mateix títol indica, «en forma de cançoneta»[56] o, directament, «per ser cantat»[57]. En Jacint Duran relata que Francesc «redactà el Càntic del germà sol i hi posà música» i, a petja seguida, «demanà als frares que el cantessin»[58]. És exactament el que recull la Llegenda de Perusa, quan, glossant el Càntic, ens relata que Francesc «compongué per a aquesta lloança una melodia que ensenyà als seus companys perquè la cantessin»[59]. Com així feien. Car aquesta crònica insisteix que el Sant «volia, i és el que els aconsellava, que primer algun d'ells que sabés predicar ho fes i que després de la predicació cantessin les

Lloances del Senyor, com a veritables joglars del Senyor»[60]. Però no només els germans franciscans el cantaven, sinó que, tot sovint, el feien cantar a la gent. En Branca, en aquest punt, és ben explícit: «Els companys més fidels de Sant Francesc estimaven cantar-lo i fer-lo cantar a la gent»[61]. I, aleshores, ja hi tornem a ser: a quina gent el feien cantar i en quina llengua? Perquè, si com els experts assumeixen, el Càntic no responia a l'idioma umbre, sinó que la voluntat de semblar-s'hi fou fruit de la tasca destra dels copistes, ¿qui era la gent que cantava aquest Càntic i on, verament, es cantava?

I, atès que hom també ha ressenyat que el Càntic «neix com les altres seves laudes» o lloances[62], que, ara som plenament conscients que eren cantades pel Sant; i, per tal com també Francesc «conservà tota sa vida el costum de cantar en la llengua de Provença»[63], és molt possible que, per totes les sobredites raons, aquest poema immortal, que expressa la joia i l'agraïment infinits per la vida i per la creació, com feien tan sovint els trobadors, també fos escrit en provençal. En quina llengua ho hauria d'haver fet, sinó en la seva pròpia llengua? Perquè, no serà que, al capdavall dels capdavalls, més que l'umbre, la seva veritable llengua, la que feina servir per predicar, per resar, per demanar almoina, per cantar, i, finalment, per escriure poesia, era el provençal? Què ens deuria voler dir En Francisco de Melo, quan subratllava que Francesc només «sabé les llengües francesa i llatina»[64]? Donava per sobreentès que parlava umbre? O no? Quin problema tenia per dir-nos que parlava italià? Quan l'Andreu d'Abreu, pocs anys després que En Melo, redacta, en vers, una biografia de Sant Francesc no té cap reticència a assegurar que «Latin, Francès y Toscano / Comprehende»[65]. Per què no ho fa, doncs, En Melo? Aquest escriptor portuguès va redactar un llibre sobre la Guerra dels Segadors i l'intent de separació de Catalunya d'Espanya[66], on, en tant que lusità, sintonitzava amb els ideals de la nostra Nació: «Contempla amb simpatia la causa dels catalans enfront el Govern Central» ?assegura En Manuel Bustos?[67]. Llavors, potser aquesta simpatia la va deixar sentir també en redactar la biografia del nostre Sant? I si ens ha aclucat aquí l'ullet? Perquè, si volia dir el que tots ja comencem a intuir, és que Francesc potser, tal com expressa amb totes les lletres, no va fer servir mai cap més altra llengua que el provençal i el llatí. I llavors, el Càntic del germà Sol només l'hauria pogut escriure en provençal. Que és com dir, també, en català. Perquè no hem d'oblidar que la diferenciació entre català i provençal és una cosa molt moderna, i que fins al segle XX una gran diversitat d'escriptors catalans van defensar que provençal i català, i, fins i tot, llemosí, eren diverses maneres d'anomenar aquesta sola i única llengua[68]. Ho van fer, ja al segle XIII, trobadors com l'Albert Sisteró[69] i En Ramon Vidal[70]. Però també ho va remarcar Dant, que, en parlar de les tres grans llengües de l'Europa occidental, esmenta la d'oc, la d'oïl i la del sí, i les relaciona amb les llengües «dels Espanyols, dels Francesos i dels Italians»[71], en una clara al·lusió a les llengües dels catalans, dels fràncics i dels itàlics. És a dir, que, per Dant, la llengua catalana i la llenguadociana eren la mateixa, car també, segons el seu criteri, catalans i occitans eren el mateix poble.

I, justament, per això mateix, conscient de tot plegat, En Francesc Sureda subratllava conspicu: «No han faltat autors que suposessin que la primera redacció del Cantico del Sole fos en català de Provença», puix que «és cert que allí també hi abundaren les còpies o versions provençals, si bé cal considerar que l'Orde de Sant Francesc fundà convents a Catalunya des dels seus primers temps»[72]. Sí, hom ha suposat que el Càntic del germà Sol podia haver estat escrit en català. Ara, havent analitzat a fons la llengua del text, i tenint en compte que Francesc va viure llargament a Catalunya, on n'han quedat rastres infinits[73], potser ho podríem començar a considerar seriosament. Molt seriosament, sobretot si sabem que Francesc va escriure el Càntic «prop del monestir de Sant Damià»[74] o al monestir mateix, al 1225[75] o 1224[76]. I sobre això hi ha una unanimitat quasi total. Ara bé, Sant Damià, començat a reconstruir per Francesc, així que va deixar els seus pares i el món i va acceptar la vida religiosa de la pobresa extrema[77], va esdevenir el famós convent de clarisses que regentaria Santa Clara[78]. Doncs, bé: ja he indicat a les meves conferències de Barcelona[79] i Arenys de Munt[80], que quasi tots els fets rellevants del Sant, que la tradició oral i les llegendes situen en múltiples indrets de Catalunya, tenen el seu lloc corresponent, de vegades, fins i tot, amb idèntic nom, a la geografia italiana. Generalment, els fets són els mateixos, llevat dels casos que són molt semblants o s'han de deduir entrellaçant dues o tres dades. Però els podem acabar identificant. I així en queda constància plena, sense que ningú no ho hagi trobat ni tan sols curiós.

Per posar tan sols tres d'aquestes intrigants duplicitats, deixeu-me que dugui a col·lació la primera: Francesc viu, a Assís, en un hospital de leprosos[81], i a Barcelona, també s'estatjarà a l'hospital de Sant Nicolau, futur convent de Sant Francesc[82]. A més a més, a la capital catalana existia, des del segle XII, l'hospital de Santa Maria dels Mesells, que tenia la missió d'atendre els leprosos. Segons una tradició, Sant Francesc en la seva «estada a Barcelona, ben segur que va pregar en aquesta capella que acollia els més pobres de la ciutat»[83]. El segon desdoblament és que mentre Francesc, a Assís, és protegit pel bisbe d'aquesta ciutat[84], a Barcelona, s'explica que va ser el seu bisbe Berenguer de Palol qui també va protegir i ajudar Francesc i els seus companys i «costejà la fàbrica del convent de Barcelona»[85]. Per acabar, la tercera duplicitat s'escau amb la greu malaltia que Francesc contraurà, segons Celano, a Espanya[86]. La tradició oral, hi primfila una mica més: la situa a la Plana de Vic i advera que va estar a punt de costar-li la vida[87]. Almenys des del 1233[88], hi ha una capella que ho commemora: la de «Sant Francesc s'hi moria»[89]. Com era ja d'esperar, la mateixa gravíssima malaltia patirà, tot i que ara segons sant Bonaventura, també a Itàlia[90].

I, estirant les duplicitats i duplicacions, tornem ara un altre cop on volia arribar: a Sant Damià. Perquè acabo d'indicar que, segons els biògrafs i els especialistes franciscans, el nostre Sant va escriure el Càntic del germà Sol a Sant Damià, un eremitori que, a Assís, donarà lloc al primer convent de monges clarisses, fundat, precisament, per Santa Clara. Doncs, bé: a Barcelona també existeix un monestir de clarisses ?l'actual monestir de Pedralbes?, que antigament s'havia dit, però, de Sant Damià[91]. La tradició recull, així mateix, que va ser fundat per «Sor Clara d'Assís» amb el suport del bisbe de Barcelona, Berenguer de Palol[92], l'amic de Sant Francesc, i la documentació permet afirmar que fou «començat a edificar el 10 de gener del 1233»[93].

I aleshores, i en definitiva resolució, si Sant Francesc hagués escrit el seu Càntic a prop o dins de l'església barcelonina de Sant Damià, en aquells anys del 1224 o 1225, tots els problemes lingüístics, totes les irregularitats i tots els provençalismes que s'hi han detectat, ultra el fet que els copistes l'anessin adequant cada vegada més a l'umbre, quedarien definitivament explicats i resolts. I ja podríem dir sense cap temença ni rubor intel·lectuals que si Francesc el va escriure a Barcelona és, com ja s'entrellucava en l'estudi minuciós del text primitiu, que va ser escrit en català.

Jordi Bilbeny

Abadia de Solivella, octubre-novembre del 2023

NOTES I BIBLIOGRAFIA

[1] Cf. CLAUDE FRASSEN, La Regle du Tiers-Ordre de la Penitence, Institué par le Seraphique Patriarche Saint François; Che Edme Couterot, París, M.DC.LXXXIII, p. 272; NICCOLA PAPINI, La Storia di S. Francesco di Assisi, Tipografia di Giovanni Tomassini, Fulgino, 1825, Llibre Primer, p. 12; LUIGI PALOMES, Storia di San Francesco d'Assisi, Antonio Palomes, Editore, sisena edició, Palerm, 1877, vol. I, p. 65; LÉOPOLD DE CHÉRANCÉ, Saint Francis of Assisi, traducció d'R. F. O'Connor, Burns and Oates, Londres, 1880, p. 3; W. J. KNOX LITTLE, St. Francis of Assisi. His times life and work, Isbister and Company Limited, Londres, 1897, p. 83; MIQUEL ANGLÍ i CUSINÉ, Sant Francesc d'Assís. Vida Popular, Foment de Pietat Catalana, Barcelona, 1927, p. 18; ANTONI Mª DE BARCELONA, Vida de Sant Francesc d'Assís; Editorial Franciscana, Barcelona, 1947, p. 14; HENRY THODE, Francesco d'Assisi e le origine dell'arte del Rinascimento in Italia, a cura de Luciano Bellosi, traducció de Rossella Zeni i notes filològiques de Giovanni Ragionieri, Donzelli Editori, Roma, 1993, p. 18; MIQUEL COLOM, Francesc d'Assís, l'home evangèlic; Els daus-224, Editorial Claret, SAU, 2a edició revisada i augmentada, Barcelona, 2004, p. 12; IGNACIO LARRAÑAGA, El hermano de Asís. Vida profunda de San Francisco, Asociación Hijas de San Pablo, 5a edició, Lima, 2005, p. 20; IVAN GOBRY, Saint Francis of Assisi, traducció de Michael J. Miller, Ignatius Press, San Francisco, 2006, p. 24; YVONNE EXLEROVÁ, Le personnage de saint François d'Assise dans la littérature française, Masarykova Univerzita. Pedagogická Fakulta, Brno, 2018, p. 9.

[2] Cf. MATEU SANCLIMENS, Vida de sant Francesc d'Assís; amb il·lustracions de Miquel Oliveras, Editorial Mediterrània, SL; Barcelona, 2017, p. 19 i WILLIAM O'REILLY, St. Francis at Assisi; The Catholic Truth Society of Ireland, 1926, p. 3.

[3] PIER LUIGI GUIDUCCI, «"Laudato sie, mi' signore, cum tucte le tue creature". Dignitas hominis in san Francesco d'Assisi»; Comunio, núm. 206, març-abril del 2006, p. 33.

[4] MARIO CASELLA, «Il Cantico delle creature. Testo critico e fondamenti di pensiero»; Studi Medievali, 16 (1943-1950), p. 118.

[5] MARCELLO DE GRANDI, Appunti di storia della letteratura. Dalla nascita della lingua italiana al milleseicento; Gelmini Edizione, 2014, edició digital; p. s/n, https://books.google.es/books?id=tDC3AgAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=marcello+de+grandi+appunti+di+storia+della+letteratura&hl=ca&newbks=1&newbks_redir=0&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=marcello%20de%20grandi%20appunti%20di%20storia%20della%20letteratura&f=false

[6] PAOLO PELLEGRINO, e-mail personal amb data 2 de novembre del 2023.

[7] CARLO PAOLAZZI, Lettura degli “scritti” di Francesco d’Assisi; Edizioni Biblioteca Francescana, 2a edició, Milà, 2002, p. 36.

[8] JORDI BILBENY, «Sant Francesc, Provença i la llengua catalana», inèdit.

[9] NINO BORIOSI, Il volgare. Dai primordi alla Divina Commedia. Saggio di studi linguistici; Editebro, Perusa, 1972, p. 32.

[10] MARTÍ ÀVILA i SERRA, El difícil camí de la misericòrdia. Francesc d’Assís; El gra de blat-211, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, Barcelona, 2010, p. 106.

[11] MICHAEL W. BLASTIC, «Prayer in the Writings of Francis of Assisi and the Early Brothers»; Franciscans at Prayer; edició de Timothy J. Johnson, The Medieval Franciscans, vol. 4, Koninklijte Brill NV, Leiden, 2007, p. 26.

[12] SEBASTIÁN LÓPEZ, «Introducción» a “Escritos de San Francisco”, Escritos. Biografías. Documentos de la épcoa; de San Francisco de Asís; edició a cura de José Antonio Guerra, B.A.C.-399, Biblioteca de Autores Cristianos, segona edició (reimpressió), Madrid, 2006, p. 4.

[13] VITTORE BRANCA, Il Cantico di Frate Sole. Studio delle fonti e testo critico; Leo S. Olschki, Florença, MCMXCIV, p. 73.

[14] Ídem, p. 75.

[15] S. LÓPEZ, ob. cit., p. 4.

[16] Ídem.

[17] ANDRZEJ ZAJAÇ, L’esperienza di Dio nelle Lodi di Dio Altissimo alla luce degli altri scritti di San Francesco d’Assisi; I Maestri Francescani-17, Casa Editrice Miscellanea Francescana, Roma, 2010, p. 35.

[18] Cf. LUIGI M. REALE, «Francesco d’Assisi», Dentro il Tempo. Antologia minima della letteratura italiana; Collana Antologie-2, Guerra Edizioni, Perusa, 1997, p. 11.

[19] LUCA GHIRIMOLDI i ASTORINO SIMONE, «San Francesco d’Assisi: “Cantico delle Creature”», web WeScholl, https://library.weschool.com/lezione/cantico-delle-creature-san-francesco-cantico-frate-sole-parafrasi-6823.html

[20] Ídem.

[21] Vg. «Cantico delle Creature», Biblioteca del Sacro Convento di San Francesco, Assís, Còdex 338, foli 33r; https://it.wikipedia.org/wiki/File:Cantico_delle_Creature.djvu

[22] Cf. CARLOS LÓPEZ CEREZO, «La modalidad como clave del Cantico di Frate Sole», Il Ducento. Actas del IV Congreso Nacional de Italianistas. Santiago de Compostela, 24-26 de marzo de 1988; Universidad de Santiago de Compostela. Servicio de Publicaciones, Santiago de Compostel·la, 1989, p. 67.

[23] V. BRANCA, ob. cit., p. 84, nota 11.

[24] L. GHIRIMOLDI i A. SIMONE, ob. cit.

[25] M. DE GRANDI, ob. cit., p. s/n.

[26] Ídem.

[27] Il Milione di Marco Polo. Testo di lingua del secolo decimoterzo; publicat i il·lustrat pel comte Gio[vanni] Batt[ista] Baldelli Boni, Da'Torchi di Giuseppe Pagani, Florença, MDCCCXXVII, p. CXXXV.

[28] Vg. JORDI BILBENY, «L'enigma de Marco Polo (i 2). La restauració de la historia», Canvi 16, núm. 117, 15 de maig del 2008, p. 60-61.

[29] PAOLO PELLEGRINO, e-mail personal amb data 1r de novembre del 2023.

[30] Cf. VINCENZO GUERRISI PARLÀ, Grammatica italiana espressa in versi dialettali ad uso delle scuole elementari [Anno 1954]; Luigi Pellegrini Editore, Cosenza, 2019, p. 88.

[31] Ídem.

[32] P. PELLEGRINO, e-mail citat del 1r de noviembre del 2023.

[33] Cf. TOMÁS GÁLVEZ CAMPOS, Francisco de Asís, paso a paso. Itinerario cronológico, geográfico y espiritual; San Pablo, Madrid, 2009, p. 373 i 376.

[34] V. BRANCA, ob. cit., p. 81, nota 3.

[35] LEANDRE MARTÍ, «Una nota sobre la llengua de Sant Francesc d'Assís», web de l'Institut Nova Història, 4 d'octubre del 2023; https://www.inh.cat/articles/Una-nota-sobre-la-llengua-de-Sant-Francesc-d-Assis

[36] SUSANNA PETERS COY, «The problem of "Per" in the Cantico di Frate Sole of Saint Francis»; Modern Language Notes, 91 (1976), p. 1.

[37] JOHN R. H. MOORMAN, The Sources for the Life of S. Francis of Assisi; Publications of the University of Manchester, núm. CCLXXIV; Historical Series, núm. LXXIX, Manchester University Press, Manchester, 1940, p. 18.

[38] CHIARA BERTOGLIO, Per Sorella Musica. San Francesco, il Cantico delle Creature e la música del Novecento; Effatà Editrice, segona edició, Cantalupa (Torí), 2014, p. 19.

[39] Cf. EDOARDO FUMAGALLI, San Francesco, il Cantico, il Pater Noster; Editoriale Jaca Book SpA, Milà, 2002, p. 12.

[40] FRANCISCO SUREDA BLANES, «Prenota» al «Cántico del Sol», Las florecillas de san Francisco. El Cántico del Sol; versió castellana de Francisco Sureda Blanes, Colección Austral-468, Espasa-Calpe, S.A.; sisena edició, Madrid, 1980, p. 255.

[41] Cf. FRANCISCO DE ASIS MESTRES, Galería Seráfica o sea Vida del Gran Padre y Patriarca San Francisco de Asís; Imprenta y Libreria de José Ribet, Editor; Barcelona, 1857, Tom Primer, p. 229.

[42] SISTER LUCIA TREANOR, «The Cross as Te in the “Canticle of the Creatures”, Dante’s “Virgin Mother” and Chaucer’s “Invocation to Mary”», Dante and the Franciscans; edició de Santa Casciani, The Medieval Franciscans, vol. 3, Koninklijte Brill NV, Leiden, 2006, p. 234.

[43] KAJETAN ESSER, Gli scritti di S. Francesco d’Assisi; traducció d’Alfredo Bizzoto i Sergio Cattazzo, Messagero di S. Antonio, Editrice; 1a reimpressió, Pàdua, 1995, p. 156.

[44] Ídem.

[45] Ídem.

[46] Ídem.

[47] Ídem.

[48] V. BRANCA, ob. cit., p. 76.

[49] Ídem.

[50] IGNAZIO BALDELLI, «Il “Cantico”: Problemi di lingua e di stile», Francesco d’Assisi e francescanesimo dal 1216 al 1226; Atti del IV Convegno Internazionale. Assisi, 15-17 ottobre 1976; Società Internazionale di Studi Francescani, Assís, 1977, p. 82.

[51] V. BRANCA, ob. cit., p. 79.

[52] S. LÓPEZ, ob. cit., p. 3 i 4.

[53] H. THODE, ob. cit., p. 59.

[54] JACQUES LE GOFF, San Francisco de Asís; traducció d’Eduardo Carrero Santamaría, Ediciones Akal, S.A., Tres Cantos (Madrid), 2003, p. 25.

[55] ERNEST RENAN, Nouvelles Études d’Histoire Religieuse; Calmann Lévy, Éditeur; París, MDCCCLXXXIV, p. 331, nota 1.

[56] GIO[VANNI] MARIO CRESCIMBENI, L’Istoria della Volgar Poesia; Presso Lorenzo Basegio, Venècia, MDCCXXXI, p. 242.

[57] PIETRO BAGNOLI, «Discorso II. Sulla Lingua Italiana», Nuovo Giornale de’ Letterati; Presso Sebastiano Nistri, Pisa, MDCCCXXIII, p. 252, nota 2.

[58] JACINT DURAN i BOADA, El Càntic de les Criatures de Sant Francesc; amb il·lustracions de Miquel Oliveras, Col·lecció «A la Caputxina»-7, Editorial Mediterrània, SL; Barcelona, 2013, p. 25.

[59] «Leyenda de Perusa», Escritos. Biografías. Documentos de la época; ob. cit., cap. 83, p. 657.

[60] Ídem.

[61] V. BRANCA, ob. cit., p. 35.

[62] FRANCESCO DI CIACCIA, Il Cantico di frate Sole di Francesco d'Assisi; Myricæ Franciscanæ-4, Edizioni Rosetum Milano, Milà, 2004, p. 15.

[63] A. Mª DE BARCELONA, ob. cit., p. 17.

[64] FRANCISCO MANUEL [DE MELO], El Mayor Pequeño. Vida del Serafin Patriarca de los Pobres, Abrahan del Nuevo Testamento, Apostol de Maria Santissima, y Vera Efigie de Christo, N.P.S. Francisco; Herederos de Diego Dormer, Saragossa, 1675, p. 2.

[65] ANDRÈS DE ABREU, Vida del Serafin en Carne, y Vera Efigies de Christo San Francisco de Assís; Madrid, M.DC.LXXXXII, p. 8.

[66] CLEMENTE LIBERTINO, Historia de los Movimientos, y Separasion de Cataluña, y de la Guerra entre la Magestad Catolica de Don Felipe el Cuarto Rey de Castilla, y de Aragon, y la Deputacion General de aquel Principado; Bernardo da Costa de Carvalho, Impressor; Lisbona, 1696.

[67] MANUEL BUSTOS RODRÍGUEZ, «Estudio Introductorio», Separación y guerra en Cataluña en el tiempo de Felipe IV, de Francisco Manuel Melo; edició facsimilar de la publicada el 1842, Servicio de Publicaciones. Universidad de Cádiz, Cadis, 1990, p. XII.

[68] Vg. GASPAR ESCOLANO, Decada Primera de la Historia de la Insigne, y Coronada Ciudad y Reyno de Valencia; Pedro Patrricio Mey, València, 1610, Llibre I, cap. XIII, columnes 88 i 89; ANTONIO BASTERO, «Prefazione», La Crusca Provenzale, Ovvero, Le Vocci, Frasi, Forme, e Maniere de Dire che la gentilissima, e celebre Lingua Toscana ha preso dalla Provenzale; arricchite, e illustrate, e difese, con motivi, con autorità, e con esempj; Stamperia di Antonio de' Rossi, Roma, MDCCXXIV, Volum Primer, p. 5; MANUEL MILÁ Y FONTANALS, De los Trovadores en España. Estudio de la lengua y poesía provenzal; Libreria de Joaquin Verdaguer, Barcelona, 1861, p. 50; ANTONI Ma ALCOVER, «Pertret per a una Bibliografía Filològica de la Llengua Catalana»; Apèndix del Bolletí del Diccionari de la Llengua

Catalana, tom VIII (1914-1915), Estamperia de N'Amengual i Muntaner, Ciutat de Mallorca, 1915, p. IV.

[69] Cf. LLUÍS NICOLAU D'OLWER, Introducció a la història literària de Catalunya; edició a cura d'August Rafanell i Joan Ferrer, Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, CXVII; Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2022, p. 129.

[70] Cf. A. BASTERO, ob. cit., p. 5, nota 11.

[71] DANTE ALIGHIERI, Della Volgare Eloquenza; traducció de Giangiorgio Trissino, Giuseppe Bernardoni Tipografo Editore, Milà, 1868, cap. VIII, p. 19.

[72] F. SUREDA BLANES, ob. cit., p. 255.

[73] Vg. JAYME COLL, Chronica Serafica de la Santa Provincia de Cathaluña de la Regular Observancia de Nuestro Padre S. Francisco, Imprenta de los Herederos de Juan Pablo y Maria Martí, Barcelona, 1738, p. 1-17; JAUME COLLELL, «Apèndix. Sant Francesch a Catalunya», Les Floretes de Sant Francesch, traducció catalana de Mossèn Jaume Collell, Tipografia G. Portavella, Vic, 1909, p. 201-235; ATANASIO LÓPEZ, «Conventos de Cataluña y Mallorca», La Provincia de España de los Frailes Menores. Apuntes Històrico-Críticos sobre los orígenes de la Orden Franciscana en España, Tip. de El Eco Franciscano, Santiago, 1915, p. 194-209; JOAN AMADES, «Sant Francesc», Montserrat. Tradicions i llegendes, il·lustrat amb xilografies d'E.-C. Ricart, acolorides per Joaquim Mateu, Impremta Altés, Barcelona, 1935, p. 31-32; TORRELL DE REUS, Sant Francesc d'Assís «El Pobrissó» (1181[2]-1126). El seu pas per Catalunya, Les Nostres Devocions-18, Impremta Altés, S.L., Barcelona, MCMLXVIII; JAUME VILAGELIU, «Sant Francesc a la nostra vila (Tradició)», Santcelonines, Impremta Bilbeny, Sant Celoni, 1977, p. 99-104; Sant Francesc a Catalunya; Associació Hispànica d'Estudis Franciscans, Barcelona, 1997; LLUÍS PARIS BOU, «Sant Francesc d'Assís i Montblanc», L'Espitllera, núm. 11, 1r de novembre del 1982, p. 26; RAMON ORDEIG i MATA, «Sant Francesc s'hi moria», Llegendes vigatanes, Monografia 1, Estudis Històrics, Vic, 1987, p. 43-48; Impremta Planas, Sant Hipòlit de Voltregà, 19JOSÉ GARCÍA ORO, Francisco de Asís en la España Medieval, Monografías de Historia Eclesiástica-XVI, Consejo Superior de Investigaciones Científicas – Liceo Franciscano, Santiago de Compostela, 1988, p. 91-98; JILL R. WEBSTER, Els franciscans catalans a l'Edat Mitjana, Pagès Editors, S.L., Lleida, 2000, p. 21-47; ISIDOR CÒNSUL, «Cervera, dies d'història», Tractat de Geografia, Narrativa-328, Editorial Empúries, Barcelona, 2008, p. 73-79; FRANCISCO CASTILLÓN CORTADA, «El convento de San Francisco de Monzón», Diario del AltoAragón, dimarts, 10 d'agost del 2010, p. 69; JORDI BILBENY, «Sant Francesc a Barcelona», web de l'Institut Nova Història, 22 de juny del 2010, https://www.inh.cat/articles/Sant-Francesc-a-Barcelona; «Una llegenda sobre la protecció de Jaume I a Sant Francesc», web de l'Institut Nova Història, 26 de juliol del 2011, https://www.inh.cat/articles/Una-llegenda-sobre-la-proteccio-del-Rei-Jaume-I-a-Sant-Francesc; AGUSTÍ BOADAS LLAVAT, Els franciscans a Catalunya. Història, convents i frarades (1214-2014), Província Franciscana de Catalunya – Pagès Editors, S.L., Lleida, 2014, p. 31-68; VALENTÍN REDONDO, El viaje de san Francisco a España, San Pablo, Madrid, 2014, p. 86-89, 100-111 i 213-243; CARLES CAMP, «Sant Francesc viatjant per Catalunya», web de l'Institut Nova Història, 9 d'octubre del 2022, https://www.inh.cat/articles/Sant-Francesc-viatjant-per-Catalunya; JORDI BILBENY, «Sant Francesc d'Assís: del mite a la història», conferència pronunciada a l'Espai Veïnal Calàbria 66 el 21 d'octubre del 2022, https://www.youtube.com/watch?v=83eCrtgVxYQ; «Entre la llegenda viva i la història reescrita. Tot refent la biografia de Sant Francesc d'Assís», conferència pronunciada el 19 de novembre del 2022 al 21è Simposi sobre la Història Censurada de Catalunya, d'Arenys de Munt, https://www.inh.cat/arxiu/vid/21e-Simposi-sobre-la-historia-censurada-de-Catalunya-2022-/Jordi-Bilbeny-Entre-la-llegenda-viva-i-la-historia-reescrita-tot-refent-la-biografia-de-sant-Francesc-d-Assis; CARLES CAMP, «Sant Francesc a Montsó», web de l'Institut Nova Història, 24 de febrer del 2023, https://www.inh.cat/articles/Sant-Francesc-a-Montso; T. GÁLVEZ CAMPOS, ob. cit., p. 243-245 i 253-258.

[74] J. DURAN i BOADA, ob. cit., p.

[75] Cf. E. FUMAGALLI, ob. cit., p. 33.

[76] Cf. AUGUSTO VICINELLI, Il Cantico di Frate Sole. Cantico delle Creature; Edizioni Galleria Francescana, San Damiano, Assís, 1967, p. 12.

[77] SAN BUENAVENTURA, «Leyenda menor», Leyenda menor e mayor. Biografía de San Francisco de Asís; limovia.net, 2013, cap. 1, p. 14-17 i TOMÁS DE CELANO, Vida Primera de San Francisco de Asís; versió de Fr. Pelegrín de Mataró, Herderos de Juan Gil, Editores; Barcelona, 1909, cap. VIII, p. 39-41.

[78] Cf. GIOVANNI FORTI, Vita de S. Chiara d'Assisi, Contessa di Sasso Rosso, e Fondatrice delle Monache del suo Serafico Ordine; Michele Arcangelo Silvestri, Macerata, M.DCCV, p. 54.

[79] J. BILBENY, «Sant Francesc d'Assís: del mite a la història»; ob. cit.

[80] J. BILBENY, «Entre la llegenda viva i la història reescrita. Tot refent la biografia de Sant Francesc d'Assís»; ob. cit.

[81] PAOLO SABATIER, Vita di S. Francesco d'Assisi; traducció de Carlo Ghidiglia i Constantino Pontani, Ermanno Loescher & Cº, Roma, 1896, p. 22.

[82] FRANCISCO DE ASÍS MESTRES, Galería Seráfica, o sea Vida del Gran Padre y Patriarca San Francisco de Asís; Imprenta y Libreria de José Ribet, Editor; Barcelona, 1857, Tom primer, p. 300 i 313.

[83] «Història», web de la Capella de Sant Llàtzer, Barcelona, 2003; https://www.capellasantllatzer.cat/

[84] CANDIDE CHALIPPE, Vita del Padre San Francesco, Institutore dell'Ordine dei Frati Minori, dell'Ordine di Santa Chiara, e del Terz'Ordine della Penitenza; Ottavio Sgariglia, Assís, MDCCCI, Tom Primer, p. 41 i 80 i T. DE CELANO, ob. cit., cap. VI, p. 35.

[85] A. LÓPEZ, ob. cit., p. 202.

[86] T. DE CELANO, ob. cit., cap. XX, p. 81.

[87] Vg. JOAN CERDÀ, «La presencia de San Francisco en la Plana de Vic», Sant Francesc a Catalunya; ob. cit., p. 163-174.

[88] Cf. JILL R. WEBSTER, «La trajectòria medieval de tres convents emblemàtics de Vic: Sant Francesc, Santa Clara i Nostra Senyora del Carme»; Analecta Sacra Tarraconensia, 86 (2013), p. 7.

[89] R. ORDEIG i MATA, ob. cit.

[90] S. BUENAVENTURA, «Leyenda menor», ob. cit., cap. 4, p. 41.

[91] Cf. ANNA CASTELLANO i TRESSERRA, Pedralbes a l'Edat Mitjana. Història d'un monestir femení; Biblioteca Abat Oliba-198, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1998, p. 278 i ALEJANDRO MASOLIVER, Historia del Monacato cristiano; traducció de Mª Sira Carrasquer, Ediciones Encuentro, S.A.; Madrid, 1994, «III. Siglos XIX y XX. El monacato oriental / El monacato femenino», p. 164, nota 2.

[92] Cf. ANDRES AVELINO PI Y ARIMON, Barcelona Antigua y Moderna, ó Descripcion é Historia de esta Ciudad desde su Fundacion hasta nuestros dias; Imprenta y Librería Politécnica de Tomás Gorchs, Barcelona, 1854, tom I, p. 533-534.

[93] NÚRIA JORNET i BENITO, El monestir de Sant Antoni de Barcelona. L'origen i l'assentament del primer monestir de clarisses a Catalunya; Scripta et Documenta-76, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2007, p. 32, 33 i 34.